

6 החברה הישראלית: שיתוק פוליטי, הקצנה בשיח ואתגור החוסן החברתי

מאיר אלרון, כרמית פדון, פנינה שרביט-ברוך, ששון חדד, ציפי ישראלי, שמואל אבן ויהודה בן-מאיר

REUTERS / Ammar Awad

המלצות למדיניות

להשקיע מאמץ מקדים בהתכוננות, על פי תוכנית רב-שנתית סדורה, כדי לחזק את היערכות החברה והחזית האזרחית בישראל באמצעות העצמה ובנייה של מנגנוני חוסן קיימים וחדשים

תמונת מצב

המשבר הפוליטי המתמשך והשיח המקטב מחריפים מחלוקות בחברה הישראלית ומחלישים את לכידותה; הם עלולים להוביל לירידה בחוסן החברתי למול האתגרים הביטחוניים הצפויים במלחמה

המשבר הפוליטי והשלכותיו

פני החברה הישראלית בשנת 2019 עוצבו בעיקר על ידי השלכותיו הרחבות של המשבר הפוליטי המתמשך בעקבות שני סבבי לכנסת וההיערכות לקראת הסיבוב השלישי בחודש מרץ. הדבר יצר מבוי סתום שהתבטא בקושי להקים ממשלה, בהגבלת תפקודם השוטף של משרדי הממשלה וביכולתה של הממשלה לקבל החלטות בנושאים חיוניים. מעבר לכך, המשבר הפוליטי חשף שורה של חולשות עומק בחברה הישראלית ובמסגרות הפוליטיות שבתוכן היא פועלת. הוא התאפיין בהקצנה וברידוד של השיח הפוליטי - הן בקרב פוליטיקאים ומלוויהם והן בערוצי התקשורת - והתייחד בהתמקדות בסוגיה האישית באשר לגורלו של ראש הממשלה.

בשל כך נוצר קושי לקיים בירור ציבורי ענייני בנושאים בוערים - חברתיים, כלכליים ואף מדיניים - האמורים לקבוע את עתידה ואופייה של מדינת ישראל. מעבר לכך, בסוגיות הביטחוניות והמדיניות ה"מסורתיות" - כמו הגרעין האיראני, ההתבססות האיראנית באזור, היחסים עם הרשות הפלסטינית או המדיניות מול חמאס ברצועת עזה - כמעט לא התקיימו ויכוחים ציבוריים, וההפרדה לגביהם בין "ימין" לבין "שמאל" פוליטי נראתה כמעט בלתי רלוונטית.

השנה החולפת התאפיינה בהעמקת המחלוקות המרחב הציבורי, במיוחד באשר לאיזון הראוי בין ערכים לאומיים ודתיים לבין ערכים דמוקרטיים, ליברליים וחילוניים

לצד אלה התאפיינה השנה החולפת בהעמקת המחלוקות במרחב הציבורי שמקורן בהשקפות עולם שונות, במיוחד באשר לאיזון הראוי בין ערכים לאומיים ודתיים לבין ערכים דמוקרטיים, ליברליים וחילוניים. עיקר המגמה בא לידי ביטוי בערעור נוסף על ההכרה בצורך לכבד זכויות אדם ולוודא את הגבלת השלטון. תחת הכותרת של חיזוק המשילות התקיימו מהלכים ממשלתיים וחיקתיים שמגמתם להוביל לשלילת הלגיטימציה לקיום ביקורת על השלטון מצד גורמי ממסד כמו בתי המשפט, יועצים משפטיים, התביעה הפלילית, מבקר המדינה, משטרת ישראל או גורמים בחברה האזרחית. במהלכים אלו, של תיוג המבקרים כאופוזיציה קיצונית, יש כדי לייצר אפקט מצנן על ביקורתם והוא אף עלול להוביל, במקרים שונים, לריסונם התפקודי. בו בזמן נמשכה מגמה להציג גורמים וגופים במערכת הממשל כמתנגדים לממשלה ולדרכה.

תהליכים מעין אלה והמשך חלחול שלהם בציבור מאיימים על אושיות הדמוקרטיה הישראלית. לפי מדד הביטחון הלאומי, מחקר דעת הקהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי שנערך בנובמבר 2019, נמצא כי בשנה החולפת נרשמה עליה בהסכמה בקרב הציבור הישראלי להיגד לפיו "הדמוקרטיה הישראלית בסכנה", מ-40 אחוזים בשנת 2018 ל-55 אחוזים בשנת 2019. גם אם המסגרת הדמוקרטית הישראלית עדיין חזקה, יש חשש להיחלשותה, ובמיוחד נוכח מגמות דומות בעולם שבמסגרתן מועברת ביקורת (בדרך כלל מצד מנהיגים "פופוליסטיים" ואנטי-ממסדיים) על "המדינה העמוקה" (deep state), על הממסד ועל הסדר הליברלי שהיה מקובל במשך שנים כבסיס פעולתן של הדמוקרטיות המערביות.

היחלשות לכידות החברה הישראלית

מעבר לכך הסתמנה השנה היחלשות נוספת בלכידותה של החברה הישראלית. זו מתאפיינת בפערים סוציו-אקונומיים מתרחבים בין עשירים לעניים ובין מרכז לפריפריה. ואכן, במדד הביטחון הלאומי, נמצא כי 70 אחוזים מהנשאלים מסכימים עם ההיגד לפיו "חלה התרופפות בתחושת הסולידריות של החברה הישראלית".

היחלשות הלכידות החברתית ניכרה בשנה החולפת בזעקת האתיופים שמחו על שיטור היתר המופנה כלפיהם, ובמחאה של החברה הערבית על אוזלת ידה של המדינה בטיפול בפשיעה הגוברת בקרבה. לשני המקרים מכנה משותף, שכן שתי המחאות נתפסו בציבור הישראלי כתופעות חברתיות סקטוראליות. במקרה הראשון זכו האתיופים לתמיכה מסויגת במאבקם מהציבור הישראלי, ואילו במקרה השני לא זכה המיעוט הערבי לתמיכה ציבורית כלשהי. ככלל ניתן לומר כי גם אם ישראל היא מדינה בעלת עוצמות פנימיות ניכרות, בשנה החולפת הצטברו סימנים המאיצים מגמה של היחלשות הלכידות החברתית בין קבוצות חברתיות לבין עצמן, ביניהן לבין המדינה ובין היחיד לבין המדינה.

יחסיה הרגישים של מדינת ישראל עם המיעוט הערבי ההטרוגני בקרבה עוברים טלטלה ושינוי עמוק. מערכת יחסים זו מעוצבת על ידי שלוש מגמות מרכזיות, רוויות סתירות פנימיות: הראשונה - שאיפה ברורה בקרב הערבים בישראל, ובעיקר בקרב הצעירים, להשתלבות אזרחית ואף פוליטית - על אף נקודת זינוק נמוכה, חסמים חברתיים, כלכליים ותרבותיים ניכרים, כמו גם רצונם לשמור על זהות לאומית נפרדת. השנייה חושפת עוינות וריחוק של חלק גדול מהציבור היהודי כלפי המיעוט הערבי, המזינים וניזונים על ידי הרטוריקה והעשייה המדירה של הממשלה ושל חלק גדול מההנהגה הפוליטית (לדוגמה: חוק הלאום והימנעות משילוב מפלגות ערביות בבניית קואליציה ממשלתית), ולצדה רטוריקה קיצונית המושמעת על ידי חלק מהמנהיגים הערביים. השלישית - הביצוע המוצלח למדי של החלטת הממשלה על פיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים בישראל 2016-2020 (החלטה 922), שכבר תורמת להאצת השתלבות הציבור הערבי במרקם הישראלי.

משולש מורכב זה יוצר תנועה ברורה לעבר השתלבות כלכלית ותעסוקתית, ואף לקראת סימנים של נכונות להשתלבות חברתית ופוליטית במרקם המדינתי. אלה עשויים בטווח הארוך לקדם את הלגיטימציה (המוגבלת עדיין) של החברה הערבית בישראל. המבחן הגדול ליחסים הרגישים של המדינה עם החברה הערבית יהיה באופן טיפולה באלימות ובפשיעה הגוברת בקרבה. הצלחה אפשרית בכך תלויה במידה מכרעת בתהליך שמצוי בראשיתו של שילוב הכוחות של מוסדות המדינה והחברה הערבית והנהגותיה.

כרזות של הליכוד ושל כחול לבן. משבר פוליטי מתמשך חשף שורה של חולשות עומק בחברה הישראלית ובמסגרות הפוליטיות שבתוכן היא פועלת.

השיח התקשורתי

גם בתחום התקשורת חלו תמורות ניכרות. דוגמה לכך היא התרחבות מספר כלי התקשורת והעיתונאים המזוהים עם הזרם השמרני-ימני-דתי, התורמת לגיוון השיח ולמתן במה לאוכלוסיות שקולן בתקשורת נשמע פחות בעבר. בזמן השיח בתקשורת, במיוחד בתקופת הבחירות המתמשכת, החריף ובכך הקצין את המחלוקות בחברה הישראלית.

בתחום הביטחוני המשיכה התקשורת ברובה ליישר קו העולה בקנה אחד עם תפיסת הממסד, מיעטה להשמיע קולות אלטרנטיביים ואיחדה את החברה, בייחוד במצבי משבר ביטחוניים. ככלל אפשר לומר כי התקשורת נעה בתוך גבולות ההסכמה הלאומית ומחזקת תפיסות לאומיות המקובלות יותר על הימין וניכרות בביטויים כמו "כל העולם נגדנו", "לנצח נחיה על חרבנו", "נסמוך רק על עצמנו" ועוד.

בראייה עתידית, בנסיבות של עימות ביטחוני יהיה צורך למצוא איזון בין השמעת קולות מגוונים ללא טשטוש רבדי החברה השונים, לבין הנמכת הלהבות והימנעות מהחמרת מחלוקות.

המצב הכלכלי

בהקשר הכלכלי, מדינת ישראל בשנת 2019 נמצאת במצב טוב ביחס לקבוצת המדינות המפותחות. התוצר נמצא בצמיחה, האבטלה נמצאת בשפל, דירוג האשראי בשיא של כל הזמנים, מאזן התשלומים נמצא בעודף מזה שנים רבות והאינפלציה נמוכה.

אף על פי כן, הכלכלה הישראלית סובלת משורה של חולשות המקרינות על החברה, ובראשן הפערים הכלכליים הגדולים בין קבוצות אוכלוסייה שונות (בין ערבים ליהודים, בין חרדים לחילונים, בין פריפריה למרכז ובין קבוצות שונות של עובדים במשק). על הממשלה להוביל מאמצים לצמצום הפערים הסוציו-אקונומיים ולהגביר את השתלבותם של גברים חרדים ונשים ערביות בשוק העבודה ואת פרוין העבודה שלהם. כמו כן, הכרחי לפתור את עומסי התחבורה, הפוגעים בתוצר ובאיכות החיים, ולהוריד את מחירי הדיוור. בנושאים אלה לא זוהתה התקדמות משמעותית בשנה החולפת, בין היתר בשל המשבר הפוליטי.

מעבר לכך, כלכלת ישראל תלויה במידה רבה ביצוא, כך שאם יתרחש מיתון במשק העולמי הוא צפוי להשפיע על המשק הישראלי. במישור הביטחוני-כלכלי תצטרך הממשלה לאשר בהקדם האפשרי תוכנית רב-שנתית לצה"ל, התואמת את אתגרי הביטחון הגדלים מצד אחד ואת יכולות המשק מצד שני.

צפי לעתיד

בהיעדר הסדרה פוליטית, ללא שימור האיזון הנדרש בשאלת הזהות הלאומית של מדינת ישראל וללא חיזוק הסולידריות בין הקבוצות החברתיות המרכיבות אותה, יש חשש ניכר להמשך היחלשותה של החברה הישראלית. כבר עתה ניתן להתריע מפני סיכונים ומשברים בארבעה מעגלים עיקריים: הראשון - התערעור האיזון בנוגע לזהותה של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית", בעיקר לכיוון הקוטב היהודי על חשבון הקוטב הדמוקרטי; השני - העמקת פערים חברתיים וכלכליים, וביתר שאת בנסיבות של משבר כלכלי עתידי; השלישי - הפיכת השיח הציבורי בישראל למאבק אלים של שטנה והדרה של האחר באשר הוא; הרביעי - היחלשות החוסן החברתי בישראל.

סיכונים אלה עשויים ליצור פער גדול עוד יותר בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, ואף להשפיע לרעה על מערכת היחסים המתגרת (יותר מתמיד) בין ישראל לבין העם היהודי בתפוצות. כתוצאה מהצטברות של כל אלה עתיד להיפגע ההון החברתי והאנושי של ישראל, ובחשבון כולל להחליש את יכולתה לקיים עמידה איתנה נוכח איומים פנימיים וחיצוניים.

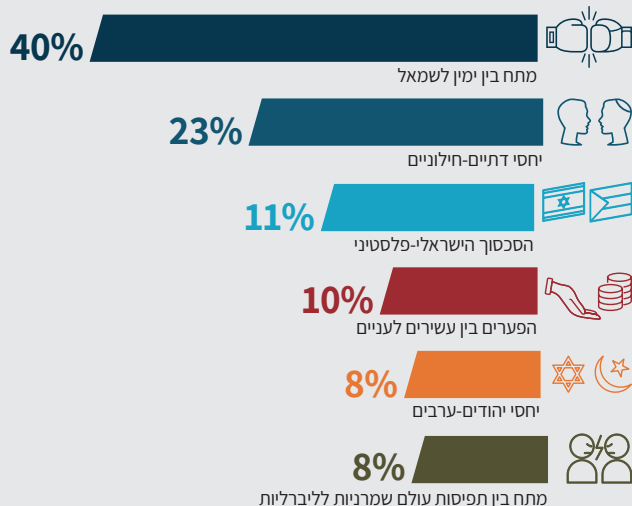
בתנאים של עימות ביטחוני נרחב יסתמנו, בדומה לעבר, התגייסות ציבורית והפגנת תמיכה בצה"ל. עם זאת, החמרה בתמונת המצב הצבאית והאזרחית (גם) עקב הימשכות העימות וריבוי פגיעות ונזקים בעורף, בהיעדר היערכות אזרחית מספקת, עלולה לערער את החוסן החברתי. תופעה זו עשויה להתבטא בצמצום יכולותיה המשקיות והאזרחיות של המדינה לנהל את שגרת החירום באופן מושכל ולקיים רציפות תפקודית במהלך העימות, והיא אף עשויה לשבש את תהליך ההתאוששות שיידרש אחריו. לפיכך, מומלץ להשקיע מאמץ מקדים בהתכוננות על פי תוכנית רב-שנתית סדורה (קיימת), כדי לחזק את היערכות החזית האזרחית בישראל באמצעות העצמה ובנייה של מנגנוני חוסן קיימים וחדשים, ובזיקה הדוקה למרכיבים החברתיים שאליהם התייחס פרק זה.

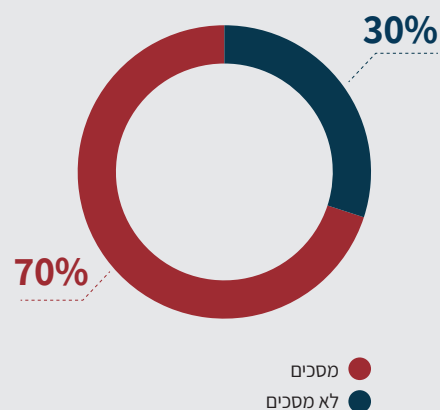
בית המשפט העליון בירושלים. קריאת תגר על שלטון החוק ומוסדותיו שמה למבחן עקרונות דמוקרטיים בסיסיים בזהותה של מדינת ישראל.

מדד הביטחון הלאומי: מחקר דעת קהל

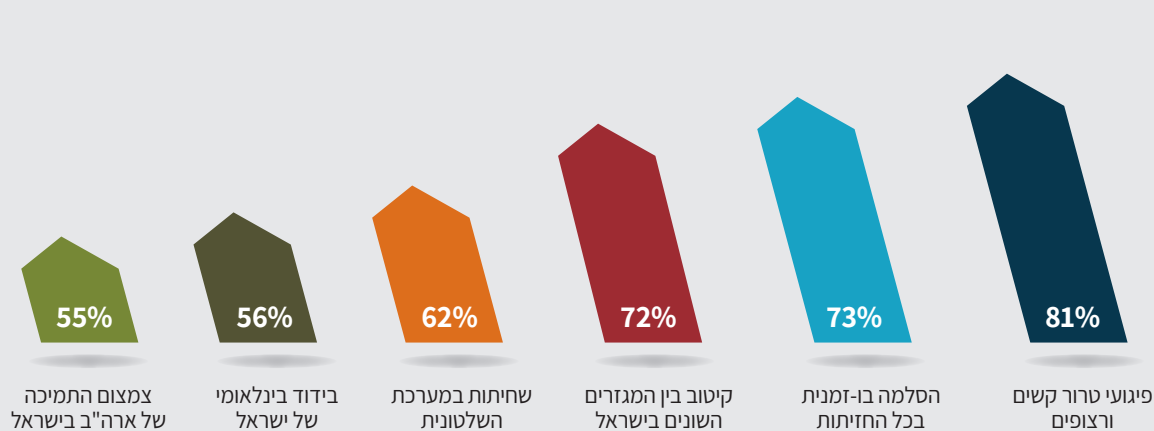
מה הגורם המרכזי להתרופפות בתחושת הסולידריות?

חלה התרופפות בתחושת הסולידריות של החברה הישראלית?

מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האתגרים הבאים:

המכון למחקרי ביטחון לאומי מקיים מעקב רב שנים אחר מגמות בדעת הקהל במגוון סוגיות הקשורות לביטחון לאומי בהובלת ד"ר ציפי ישראלי. המחקר האחרון בוצע בנובמבר 2019 וכלל כ-70 שאלות. עבודת השדה בוצעה על ידי מכון פור"י.